

УДК 811.161.2'38:81'37:81'373.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-3-33>

Олександр СКОПНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6814-5041

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

(Київ, Україна) *samarivskyj@ukr.net*

МОВА У ВІЙНІ, ВІЙНА В МОВІ (ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД УКРАЇНСЬКИМ УЗУСОМ І ЛІТЕРАТУРНОЮ НОРМОЮ У ВОЄННИЙ ЧАС)

У статті розглянуто зміни в лексичній підсистемі української мови, засвідчені впродовж 2014–2025 рр. в інформаційних повідомленнях Першої програми Українського радіо, телерадіомарафону «Єдині новини», інших програмах Національної суспільної телерадіокомпанії України. Названі ресурси найповніше віддзеркалюють сучасний узус, оскільки в їхніх програмах часто звучить нередаговане мовлення респондентів та професійне мовлення журналістів і ведучих, що, безперечно, демонструють редакційну мовну політику, яка відбиває ціннісні орієнтири медіа. Зміни в лексичному фонді залежать від процесів, котрі відбуваються в нинішньому узусі, що охоплює всі форми побутування національної мови. Новітня російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 р., зміцнила вплив субстандартних форм на сучасну українську літературну мову. Серед найпомітніших тенденцій у мові медіа потрібно виокремити такі: 1. Відтворення в українських текстах російських антропонімів через механізми транслітерації. У кодифікованому варіанті російські антропоніми адаптують відповідно до розробленої практики. 2. Використання орфоепічних норм російської мови для розрізнення українських і російських спільнокореневих лексем. Унаслідок дії цієї тенденції в інформаційному просторі України з'явилися лексеми з виразними російськими формами, що порушують орфоепічні норми української мови. 3. Поліваріантність номінації ворога. У мові медіа загарбників позначають синонімічними назвами орки, русня та ін., які мають різний ступінь конотації та сполучуваності. 4. Намітилася виразна тенденція до збільшення частотності вживання іменника руський 'росіянин', прикметника руський 'російський', що порушує лексичні норми сучасної української літературної мови. 5. Зрушення в лексико-семантичному полі етнонімів української мови. В інформаційному просторі відбулася актуалізація давнього етноніма москаль, що раніше був кодифікований як застаріла одиниця (в другій половині ХХ ст.), а пізніше – як розмовний елемент.

Ключові слова: українська мова, узус, лексика, семантика, ономастика, літературна мова, мова медіа.

Oleksandr SKOPNENKO,

orcid.org/0000-0002-6814-5041

PhD in Philology, Senior Research Fellow,

Deputy Director for Research

O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *samarivskyj@ukr.net*

LANGUAGE IN WAR, WAR IN LANGUAGE (OBSERVATIONS ON UKRAINIAN USAGE AND THE LITERARY NORM IN WARTIME)

The article examines changes in the lexical subsystem of the Ukrainian language attested between 2014 and 2025 in news broadcasts of the First Channel of Ukrainian Radio, the nationwide telethon United News, and other programmes of the National Public Broadcasting Company of Ukraine. These media resources most fully reflect contemporary usage, as their broadcasts frequently include unedited speech of respondents as well as the professional speech of journalists and presenters, which undoubtedly demonstrates editorial language policy and reflects the media's value orientations.

Changes in the lexical stock of contemporary Ukrainian literary language depend on processes occurring in current usage, which encompasses all forms of the national language's functioning. The most recent Russian–Ukrainian war, which began in 2014, has intensified the influence of substandard forms on contemporary Ukrainian literary language.

Among the most notable tendencies in media language are the following: 1. The reproduction of Russian anthroponyms in Ukrainian texts through mechanisms of transliteration. In the codified variant, Russian anthroponyms are adapted in accordance with established practice. 2. The use of Russian orthoepic norms to distinguish between Ukrainian and Russian cognate lexemes. As a result of this tendency, lexemes with distinctly Russian phonetic forms have appeared in Ukraine's information space, violating Ukrainian orthoepic norms. 3. Polyvariance in the nomination of the enemy. In media language, aggressors are designated by synonymous names such as орки, русня, and others, which differ in degree of connotation and combinability. 4. A marked increase in the frequency of the noun руський 'a Russian (person)' and the adjective руський 'Russian', which contravenes the lexical norms of contemporary Ukrainian literary language. 5. Shifts in the lexical-semantic field of ethnonyms in Ukrainian. In the information space, there has been a reactivation of the historical ethnonym москаль, which in the second half of the twentieth century had been codified as obsolete and later as colloquial. The formation and transformation of the wartime lexical landscape demonstrate the dynamic interaction between usage and codified norm, as well as the direct impact of sociopolitical realities on language development.

Key words: Ukrainian language, usage, lexis, semantics, onomastics, literary language, media language.

Постановка проблеми. Тривала війна неминує впливає на мовний розвиток усіх сторін конфлікту – і жертви, і агресора, – оскільки за допомогою засобів номінації мовці не лише передають інформацію, а й виражають широкий спектр емоцій, ступінь яких напряму залежить від занурення суспільства в межові ситуації. За останнє десятиліття українська мова пройшла великий і складний шлях пошуку номінативних стратегій для вербального опору агресорові. Не всі вони можуть надовго залишитися в активному лексичному фонді ідіому, але, поза всяким сумнівом, в історії сучасної української літературної мови та узусу першої третини ХХ ст. названі елементи покинуть помітний слід.

Історія літературної мови як окрема галузь мовознавства та навчальна дисципліна в очах сучасного фахового середовища настільки самодостатня та непорушна, що більшість лінгвістів навіть не зауважує: *історію літературної мови без історії узусу повноцінно висвітлити неможливо*. Проте в такому формулюванні перед дослідниками постає складне й поки що важко розв'язуване завдання параметризації синхронного зрізу узусу та літературної мови. Справді, взаємовпливи літературної мови та узусу очевидні для кожного сучасного мовця, але немає бездоганного способу на синхронному рівні показати, що узус, мінливий немов Протей, інтегрує в собі й діалектне мовлення, і розмовні практики наддіалектного типу, і сленг, і жаргон, і гібридні інтерференційні мовні форми (т. зв. суржик), і літературну мову з її кодифікованою «непорушністю». Як зазначав О. С. Мельничук, «чистих» форм мови немає, «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта – людського суспільства» (Мельничук, 1981: 25). З одного боку, усі форми літературної мови узуальні, а з другого, – не все прийнятне для спілкування в конкретний історичний період (тобто також узуальне) може бути кодифіковане як літературна норма.

Отже, узус – явище набагато ширше й складніше для вивчення, ніж літературна мова. Він охоплює літературну мову, яка виконує комунікативну функцію для всієї нації, та водночас набагато ширший, бо ґрунтується на елементах, що зрозумілі й прийнятні для носіїв у конкретному часовому зрізі, але іноді часто протиставлені літературній нормі. Така практика склалася через ацентричний шлях форму-

вання нової української літературної мови та її підпорядкований соціолінгвістичний статус в умовах тривалої бездержавності нації. Певна річ, статика літературної мови – річ умовна, особливо в українських обставинах постколоніального розвитку. Перед дослідниками з особливою гостротою постають питання, відповідей на які залежить здатність створити задовільний опис лексичних змін: чи всі слова-одноденки (одномісячні?, двомісячні? слова військового часу?) варто розглядати лише як okazionalizmi в історії мови, чи, може, за ними стоять якісь генеральні тенденції? І наскільки такі перетворення мають широку базу в узусі для системних змін? Ці проблеми потребують і теоретичного, і практичного осмислення, наблизитися до їхнього прикладного вивчення, незважаючи на можливості корпусної лінгвістики, не так просто, оскільки в цифрову добу центральні структури узусу стали більше залежати від розмовної стихії в якнайширшому розумінні, ніж це було досі, тобто писаний текст, завжди вторинний щодо усних форм існування мови, утрачає провідну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах трансформації суспільства лексична підсистема будь-якої мови швидко реагує на зміни в різних сферах. «Огляд нових / актуалізованих процесів і явищ в українській мові новітнього періоду слід розпочинати з другої половини 80-х років (ХХ ст. – О. С.), оскільки в їхній основі лежить демократизація суспільного життя і в тому числі мовної діяльності суспільства відзначеного періоду, яка розширювала межі для реалізації його мовних потреб, але основний масив мовних новацій припадає, зрозуміло, вже на час української державності» (Тараненко, 2015: 9). Проте після початку нинішньої російсько-української війни з'явилися нові тенденції розвитку української мови, які потребують особливої уваги та відповідного опису. Завдяки демократизації суспільства вплив узусу на літературну мову істотно зріс, а оскільки велика кількість мовців занурена у воєнну нарацію, то цілком природно, що воєнні наративи опинилися в ядрі цих змін. Важливе значення для висвітлення різних аспектів трансформації лексико-семантичної підсистеми названого ідіому в досліджуваній період мають праці Б. М. Ажнюка, Л. Біланюк, В. М. Бріцина, А. В. Гончаренко, С. С. Єрмоленка, Т. В. Кузнецової, Н. С. Кісс, М. Мозера, О. І. Михальчук, П. О. Селігея, О. О. Тараненка, Т. О. Черниш, Г. М. Яворської та ін. У колективній монографії «Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика» (2024) названих та інших авторів висвітлено різні аспекти функціонування української

мови у воєнний час та специфіку деяких змін у її системі. Неологізми й обсценізми воєнного часу досліджували О. В. Проценко, О. В. Харченко. Виразальні засоби для створення образу ворога під час війни вивчала К. Р. Близнюк. Соціолінгвістичну й соціокультурну роль мови в означений період висвітлювали Т. М. Дячук, С. В. Литвинська, Л. А. Добровольська. Ю. І. Дем'янчук, обґрунтовуючи становлення нової міждисциплінарної галузі, – лінгвістики війни, зазначає: «Подальші наукові розвідки в галузі лінгвістики війни полягають в поглибленому аналізі динаміки мовних зрушень у сфері воєнної комунікації, вивченні когнітивних механізмів рецепції воєнного дискурсу, а також розширенні корпусних досліджень засобів мови війни в текстах різної функціонально-стильової маркованості» (Дем'янчук, 2025: 233).

Постановка завдання. Мета статті – показати вплив узусу на репертуар лексичних одиниць у мові українських ЗМІ впродовж 2014–2025 рр., а також простежити механізми, які лежать в основі трансформації лексико-семантичної підсистеми української мови. Появу нових або актуалізацію давніх лексем (словоформ) у сучасному слововжитку потрібно розглядати в широкому контексті української лінгвокультури, ураховувати розвиток суспільства й держави та супроводити історикомовознавчим коментарем, використовуючи методи прескриптивної та дескриптивної лексикології.

Виклад основного матеріалу. Мовні засоби соціальних мереж відбивають сучасний узус якнайповніше. Цей різновид загальнонаціональної мови, своєю чергою, активно впливає на мову інших медіа, про що, зокрема, свідчить аналіз мовлення Першої програми Українського радіо (автор вів спостереження з 2014 р.) і телерадіомарафону «Єдині новини» (далі – ЄН), трансляція котрого триває на провідних теле- та радіоканалах України з кінця лютого 2022 р. й донині. Названі ресурси найповніше віддзеркалюють сучасний узус, оскільки в їхніх програмах часто звучить нередаговане мовлення респондентів та професійне мовлення журналістів і ведучих, що, безперечно, демонструють редакційну мовну політику, яка відбиває ціннісні орієнтири ЗМІ. Українське радіо (далі – УР) та Перший телеканал входять до Національної суспільної телерадіокомпанії України (далі – НСТУ), котра відповідно до мети, задекларованої в Статуті, має бути провідником єдиної мовної політики в країні. У Статуті НСТУ зазначено: «Телерадіокомпанію утворено з метою захисту свободи слова в Україні, надання суспільству достовірної та збалансованої інформації про Україну та світ, налагодження громадського діалогу для збільшення суспільної

довіри, розвитку громадянської відповідальності, зміцнення української мови та культури, особистості та народу України» (ст. 8 Статуту). До основних завдань НСТУ належать «розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин» (ст. 12 Статуту). Тому логічно розглядати редакційну політику суспільного мовника як канал, найбільш зорієнтований на узус. Крім ефірних матеріалів, у статті також проаналізовано й писемні джерела НСТУ, зокрема тексти, розміщені на сайті «Суспільне. Культура» (далі – СК).

2014 р. закінчився перший період розвитку української мови після відновлення незалежності¹, який тривав від початку 90-х рр. ХХ ст. Звичайно,

¹ Використання одиниці пострадянський для означення останнього 30-річного періоду української історії останнім часом викликає чимало заперечень. Хоч, звісно, у більшості соціо-гуманітарних текстів цей прикметник превалює. Пор.: «І ми всі включно зі мною все ще оперуємо таким означенням, як “пострадянський”. Ну, скільки можна оперувати до цього? Очевидно, ми оперуємо не просто так, не просто тому, що нам це слово подобається, а тому, що ми перебуваємо в цій реальності. Якщо брати якісь аналогії, скажімо, Російська імперія припиняє своє існування в 1917 році, додаємо 30, станом на 1947 рік неже хтось казав, що ми постцарські якісь люди?» (Андрухович, 2021). О. Забужко зауважила ще 2015 р.: «Україна всі 24 роки незалежності не говорить сама про себе. Не запропонувала Заходу свою story. Народжена на Заході, в діаспорі, експрезидентка Латвії Вайра Віке-Фрейберга розповідала, що після перемоги на виборах західні кореспонденти увесь час казали їй: “Ось ви пострадянська країна”.

Третьюму з них вона відповіла: “Go out and wash your mouth. [Підіть і вимийте рота]. Ми – не пострадянська країна, ми – країна, яка була під окупацією і повернула собі незалежність”. До того всередині Латвії теж говорили про пострадянськість. Бо це була інерція самовизначень. Що таке пострадянська країна? Це там, де ростуть ялинки» (Забужко, 2015). Проте письменниця ще 2016 р. використовувала прикметник пострадянський як прийнятний у певному контексті: «Як нині розумію, то була (стаття в “Літературній газеті” про результати виборів у Білорусі та Україні. – О. С.) перша на моїй пам’яті “засвітка” кремлівського сценарію реставрації імперії. Спокійна, самовпевнена озвучка того, що вже було приготовано в московських кабінетах – наступним кроком після розстрілу Білого Дому в 1993-му. <.> Тому й пропоную брати її за відповідну – за “точку дивергенції” між “пострадянськими” Україною й Білоруссю» (Забужко, 2016). (Скрізь у наведених цитатах курсиви, напівжирний шрифт та пунктуація відбивають особливості джерела. – О. С.) Після повномасштабного російського вторгнення 2022 р. намітилася виразна тенденція уникати означення пострадянський до новітнього періоду історії України.

між названим відрізком часу та новою добою немає неперейденного муру чи прірви, але новітній період розвитку ідіому позначений тенденцією узуалізувати все, що потрапляє до медійного простору. Роль ЗМІ в мовнозастосовній практиці істотно зросла, це, своєю чергою, спонукало деяких дослідників (Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонова, Д. В. Дергача та ін.) обстоювати ідею існування окремого мовознавчого напрямку – медіалінгвістики, яка своїм об'єктом вивчення обрала лише мову медіа. Утім, не все використовуване в медійному просторі узуальне, хоч увесь мовний матеріал інформаційного дискурсу стає симптоматичним.

Аналіз мовних засобів, використовуваних під час війни, – тема надзвичайно широка, для її висвітлення потрібно багато часу й ресурсів. Тим паче, що мовні засоби воєнного часу варто розглядати не лише із суто історико-лінгвістичного погляду, а й через призму лінгвопрагматики. Інакше кажучи, треба враховувати психологію мовця, який опинився в межовій ситуації, коли екзистенційні питання постають без будь-якого туману надії уникнути потрапляння між воєнні жорна. Запропоновані спостереження можна вважати пролегоменами до розвідки про мову у війні та про війну в мові, оскільки воєнне лихоліття ще триває, і ніхто не може передбачити його наступного розвитку, зокрема й у мовному відбитті.

I. Відтворення російських антропонімів через механізми транслітерації

Тенденція давно помічена в друкованих ЗМІ, з'явилася ще в 1990-х рр. під впливом мовної практики української діаспори, але особливо активізувалася під час нинішньої російсько-української війни.

З вересня 2014 р. в новинах УР почали послідовно вживати форми *Владімір Путін*, *Дмітрій Песков*, *Євгеній Єрофєєв*, *Владіслав Сурков* та ін., до цього часу в ефірі дотримувалися кодифікованої традиції відтворювати російські імена українськими відповідниками. Водночас білоруські власні імена й прізвища відтворювали згідно з кодифікованою традицією. Наприклад: *Як заявив пресекретар російського президента Дмітрій Песков* (УР, 18.01.2014); *Сьогодні Владімір Путін назвав українську армію натовським легіоном* (УР, 26.01.2015); *Суд над російськими призначенцями Євгенієм Єрофєєвим і Александром Александровим* (УР, 16.12.2015); *Візит Владіслава Суркова на Донбас* (УР, 19.02.2016). Але: *Надії Савченко не дозволили залишити в себе книжки Нобелівського лауреата Світлани Алексієвич* (УР, 16.12.2015).

Цікаво, що 2022 р. ця тенденція занепала, принаймні восени цього самого року в новинах диктори

УР дотримувалися кодифікованих прескрипцій, використовували українські відповідники для відтворення російських імен та здебільшого передавали російські прізвища згідно з нормами чинного правопису. Проте в авторських програмах некодифіковані форми були досить часті: *Цю методичку підготували в адміністрації диктатора Владіміра Путіна* (УР, 04.10.2022, автор В. Міський).

II. Використання російських орфоепічних норм для розрізнення українських і російських спільнокореневих лексем

Показовим прикладом стало вживання слова *козак* [козак] та його російського відповідника *козак* [кз'зак]. Для розрізнення диктори стали використовувати не лише акання, щоб відрізнити українську лексему *козак* від російської, а й російський наголос у цьому елементі в непрямих відмінках: *Російські каз'з'ки* (УР, 06.11.2014); *Разом з представниками так званих каз'з'ків* (УР, 23.11.2014); *З автобусів виходили особи в головних уборах, характерних для каз'з'ків* (УР, 02.02.2015); *Обстрілювалися так званими каз'з'ками* (УР, 14.02.2015); *У складі кубанських каз'з'ків* (УР, 29.02.2016). При цьому зафіксований і похідний прикметник: *Спецслужби України затримали бойовика так званого казачого формування* (УР, 08.03.2016). У 2015 р. засвідчено спробу розв'язати цю колізію за допомогою композита: *ватажки козако-бандитів* (УР, 11.03.2015).

III. Проблема номінації ворога

До листопада 2014 р. в новинах ворожі формування на сході країни позначали за допомогою таких номінацій: *проросійські бойовики*, *проросійські терористи*, *проросійські сепаратисти*. З початку листопада 2014 р. запанували форми *терористичні війська*, *російсько-терористичні війська*, хоч могли бути поряд уживані й одиниці *проросійські терористи* та *російські війська*: *На території, окупованій росіянами й терористичними військами* (УР, 15.11.2014); *Українських військових обстріляли російські терористи* (УР, 22.11.2014); *Сепаратистсько-російські війська відновили наступ* (УР, 23.11.2014); *Українські військові тримають оборону донецького регіону, щоб не допустити вглиб Донбасу російсько-сепаратистські війська* (УР, 24.01.2015); *Сепаратистсько-російські війська обстріляли Маріуполь* (УР, 25.01.2015); *Російсько-терористичні війська нараощують свої сили* (УР, 04.02.2015); *Російська регулярна армія й терористичні банди атакували позиції української армії* (УР, 10.02.2015); *Російсько-терористична армія нещадно обстрілювала позиції Збройних Сил України* (УР, 15.02.2015). Із середини 2015 р. ворога іменують за допомогою лексеми *загарб-*

ники, доти цієї одиниці не зафіксовано. З лютого 2022 р. в повідомленнях, що стосуються означення ворога, переважає одиниця *російський*.

Надзвичайно цікавим прикладом вторинної номінації стала лексема *орки*, уживана для позначення росіян. Її використовують здебільшого поза новинами, у програмах публіцистичного характеру, проте можливий ужиток названого іменника в мовленні репортерів. Запозичення цієї одиниці із жанру фентезі, із творів Дж. Толкіна, для називання жорстоких і немилосердних у своїй сутності істот мало б начебто підкреслити інфернальність реального ворога, його нецьогосвітність, незбагненність зла для людини. Проте такий механізм номінації створює відчуття нереальності, казковості зла, відриває від реальності та своєрідним чином маскує реальних виконавців злих дій: *Можна сказати, скільки орків зварилися в котлі?* (ЄН, 04.10.2022; питання ведучої до експертів щодо знищення противника в Лиманському котлі); *Орки обстріляли Марганецьку громаду* (ЄН, 04.10.2022). Показовим є приклад уживання розгляданої лексеми з інтерв'ю жінки, яка пережила окупацію: *«Тут були, вибачте, орки»* (ЄН, серпень 2022). У свідомості респондентки одиниця *орки* набула вже неважливого звучання, якого треба соромитися в офіційному вжитку, як обцененої лексики. Значення 'російські загарбники' в цього слова розвинулося тільки в межах семантичної системи української мови (див. також: Пономаренко, 2025: 14).

III. Проблеми використання іменника / прикметника *руський*

Як відомо, одиниця *руський* в українській мові полісемічна й часто складна для інтерпретації. Скажімо, в текстах А. Ю. Кримського іменник / прикметник *руський* уживаний у 4 значеннях, у деяких контекстах цього автора навіть неможливо однозначно встановити, з якою семантикою лексема функціонує (детальніше див.: Скопненко, 2021). Проте в мовленні дикторів та авторів УР під впливом російської мовної традиції слово було актуалізоване зі значенням 'східнослов'янський' – застарілим за всіма параметрами. Скажімо, клірик Московського патріархату М. Лисенко в «Православному календарі» (програма виходила на УР багато років підряд) використав хрононім *русько-японська війна*, у цій же програмі засвідчено приклад *руський проповідник Миколай Касаткін*² (УР, 16.02.2015). Зрозуміло,

що в церковному середовищі Московського патріархату такий слововжиток не випадковий, це очевидний доказ прагнення закріпити в українському узусі за лексемою *руський* семантику, властиву російській мові. Проте на цьому самому каналі через короткий час у новинах прозвучало *полонені росіяни* та *російсько-сепаратистські формування*. У межах одного інформаційного дня засвідчено протилежні тенденції в узусі: розхитування лексичних норм (уживання елемента *руський* у значенні 'східнослов'янський') та дотримання їх (збереження за лексемами *росіянин, російський* кодифікованих значень).

Після 24 лютого 2022 р. з високою частотністю в ефірі та на вебресурсах НСТУ вживане словосполучення *хороший руський* 'росіянин, що не підтримує політики російської держави': *Здається, що коли переможемо, мине рік-два, і українці знову заговорять «а може, цей руський не такий вже поганий, а цей взагалі хороший?»*; *Прикриття російською культурою, що «не всі руські погані», – так вони привели країну до цього стану, тому мають нести колективну відповідальність, як нацисти після другої світової* (обидві ілюстрації взято з одного інтерв'ю зі збереженням усіх особливостей текстового оформлення, СК, 12.04.2022). Тиск російської лексико-семантичної системи через поняття, виражені рос. *русский, хороший русский*, виявився настільки сильним, що навіть президент В. Зеленський у своїх офіційних зверненнях та інтерв'ю вживає іменник *руский* у значенні 'росіянин'. 4 травня 2025 р. під час спільної пресконференції з президентом Чехії П. Павлом В. Зеленський заявив: *«Віри немає. Провокації можуть бути. Але це залежить від рускіх. <...> Рускі повинні знати, що ми розраховуємо на три мільйони артилерійських снарядів»* (Пресконференція, 04.05.2025). Цю новину вже у форматі писемного тексту інформаційні агентства подавали в редакційній формі: *Є не тільки «чеська ініціатива». Ми вдячні за неї. Але росіяни мають знати, що ми розраховуємо на 3 мільйони артилерійських снарядів* (Україна розраховує, 04.05.2025). Привертає увагу факт, що в останньому запитанні, яке прозвучало на проаналізованій пресконференції, кореспондентка також використала лексему *руский* у значенні 'російський': *«Чи могли б Ви прокоментувати сьогоднішню заяву Владіміра Путіна про те, що примирення між українським і руским народом неминуче?»*. (На жаль, установити, хто саме поставив це питання з виразним російським акцентом, не вдалося.)

Найбільша проблема виникає з відтворенням в українських текстах російської номінації *русский мир*. Тривалий час в ефірі УР уживали форму *русь-*

² Ідеться про Миколу Касаткіна (1836–1912) – російського місіонера в Японії, засновника Православної церкви Японії, уродженця Смоленщини, святого Російської православної церкви.

кий мир: Злочинець мав захищати **руський мир** (УР, 26.01.2015). Проте з 2022 р. в новинах на Першому каналі УР запанувала форма *руській мір* як неперекладна одиниця. Причому засвідчено навіть форму Р. відм. одинини *рускава міра*. Номінація державної ідеології *руський мир* набула ознак реалії для російської мови, і саме через це розглядана одиниця потрапляє до інших мов світу у формі, наближеній до прототипу джерела. Навіть у грецьких текстах Вселенського патріархату найменування подають через транслітерацію латинськими літерами, це свідчить про те, що одиниця однозначно набула статусу реалії: Συμμετέχει ενεργά στην προώθηση της ιδεολογίας του **Rousskii Mir**, του Ρωσικού Κόσμου, σύμφωνα με την οποία γλώσσα και θρησκεία καθιστούν δυνατό τον καθορισμό ενός συνεκτικού συνόλου που θα περιλαμβάνει τη Ρωσία, την Ουκρανία, τη Λευκορωσία καθώς και τα άλλα εδάφη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της διασποράς (Οικουμενικός Πατριάρχης, 09.12.2022). Зрозуміло, що через посередництво англійської мови найменування *Rousskii mir* закріпиться в більшості мов світу. Утім, для української мови запозичення в такій формі вкрай небажане, адже це фактично призводить до розхитування лексико-семантичної підсистеми (під впливом російської та англійської мов). Немає жодної рації закріплювати в українській мові форму *руський мир* (*руській мір*, *руській мір*) як нормативну, оскільки іменник / прикметник *руський* на синхронічному рівні епідигматично пов'язаний з *Руссю*, а не *Росією*.

В українській релігійній літературі номінація вже закріпилася як неперекладна реалія з максимальним збереженням орфоепічних характеристик російського джерела. Скажімо, у казаннях митрополита Епіфанія (Думенка), патріарха Святослава (Шевчука), інших офіційних зверненнях християнських церков назва ідеології регулярно відтворювана в лапках, що ще більше підкреслює її характер реалії: *І ми віримо, що попри всю силу сучасного фараона, попри всю облесливість новітніх волхвів «русского міра», з допомогою Божою і наш народ та Церква Українська остаточно звільняться від московського рабства* (Слово Митрополита Епіфанія, 03.02.2026); *10 січня 2024 року Блаженніший Святослав, Отець і Глава Української Греко-Католицької Церкви, взяв участь у засіданні глав та уповноважених представників християнських Церков України, на якій було прийнято «Звернення Християнських Церков України» щодо засудження агресивної ідеології «руській мір»* (Християнські Церкви України, 11.01.2024); *Розпалювання ворожнечі та ведення війни на основі ідеології «русского міра» порушує*

християнські принципи та протирічить духовним нормам, які має втілювати Церква (Звернення християнських церков, 11.01.2024).

Некритичне запозичення російських мовних форм призводить не лише до введення в систему української мови чужих фонетичних і морфологічних елементів російської лексеми, а й до цілковитих непорозумінь. Наприклад, у заголовку *У Вільносі релігієзнавці та церковні діячі обговорили роль РПЦ МП та русского міра у виправданні війни Росії проти України* (У Вільносі, 27.02.2026), поданому на вебсторінці Релігійно-інформаційної служби України, найменування ідеології графічно оформлене так, що елемент *міра* сприйманий в українському тексті як форма Р. відм. іменника *міро* 'запашна олива, яку використовують у християнських церковних обрядах' (Миро).

IV. Зрушення в лексико-семантичному полі етнізмів української мови

Етнізм *москаль* у радянській кодифікації був кваліфікований як застарілий (Словник української мови (1970–1980)). До повномасштабного вторгнення Росії в Україну в літературній мові його кодифікували вже як розмовний елемент з дефініцією «неофіційна, побутова назва росіянина» (Москаль). Після сучасних тенденцій в українському узусі важко сказати, яка стилістична характеристика закріпиться за цією одиницею в найближчому часі. Зрозуміло одне: певний час елементи *росіянин* і *москаль* в публіцистичному стилі будуть конкурувати як стилістично рівновартісні одиниці. Про це свідчать численні приклади з ефірів суспільного мовника. При цьому помітна яскрава тенденція до актуалізації синонімічної лексеми *московит* 'росіянин', яка в радянські часи навіть не була лексикографована. Фактично в узусі як синоніми функціонують одиниці *російський*, *московський*, *московитський* і *руснявий*. Зрозуміло, що тільки перший прикметник з переліку кодифікований як стилістично нейтральний елемент (це саме застереження стосується також і вихідних одиниць): *Ракети С-300 випустили з території Белгородської області Росії; Московські ракети влучили в житловий будинок; Російське військо обстріляло територію Сумської області; Московити ніяк не можуть визначитися із проведенням референдуму; Відбили спробу наступу російських окупантів; Кількість знищених москалів перевищила 50 тисяч* (УР, 06.09.2022; у межах одного випуску новин); *Московити обстріляли; Значних утрат москалі зазнали на території; Росіяни понівечили школу, лікарню; Опинився під обстрілом москалів; Утрати російської армії оприлюднив Генштаб* (УР, 08.09.2022;

у межах одного випуску новин); *Понад сто ракет випустили московити по Нікопольській громаді* (УР, 20.09.2022); *Московити провели обстріл; Росіяни зазнають утрат; Утрати російської армії; Зі ствольної артилерії московити вдарили по Нікополю* (УР, 21.09.2022; у межах одного випуску новин). *Ось така воронка лишилася після прильоту руснявої ракети* (ТСН-ЄН, 20.09.2022). Привертає увагу той факт, що у 2025 р. в новинах НСТУ істотно переважали номінації *росіяни* та *російський*. Очевидно, це треба пояснювати на рівні масової свідомості мовців своєю нормалізацією зла, яке на четвертому році війни вже не потребувало яскраво забарвлених конотативних номінацій.

Висновки. У межових ситуаціях зростає роль конотації у структурі лексичного значення, оскільки це продиктоване лінгвопрагматичними стратегіями комунікації привернути максимальну увагу слухача та базовими потребами людської психіки надати своєму страху вербального

емоційного вираження, рівноцінного невербальному захистові або нападові. Тому під час війни прагнення дистанціюватися від ворога породжує появу багатьох синонімічних яскраво конотованих номінацій для позначення супротивника. В українському узусі впродовж 2014–2025 рр. механізми номінації змінювалися залежно від ступеня напруження бойових дій на фронті та в тилу, а також від розуміння в медіасередовищі, наскільки можна вживати в публічному просторі конотативно забарвлені одиниці субстандартного походження. Цей процес не завершений, він триває й нині. Такі способи номінації базовані на очудненні ворога, що часто переходить у знеособлення й дегуманізацію. Проте, як показує проаналізований матеріал, в узусі наявні ще й інші тенденції: через бажаний для багатьох мовців механізм відштовхування від російських базових моделей, навпаки, відбувається запозичення російських мовних форм, як-от фонетичних і морфологічних рис реалій російської мови, російських антропонімів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Скільки можна оперувати терміном «пострадянський»? 27.11.2021. URL: <https://surl.li/bvxngy> (дата звернення: 28.12.2021).
2. Дем'янчук Ю. І. Лінгвістика війни: виникнення, концептуалізація та вектори подальшого розвитку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75). № 3. Ч. 1. С. 220–236.
3. Забужко О. Країна без своєї історії не стане регіональним лідером. *Українська правда. Життя*. 2015. URL: <https://surl.li/ytseas> (дата звернення: 17.03.2017).
4. Забужко О. Післяслово до київського візиту Алексієвич. *DW*. 17.04.2016. URL: <https://surl.li/ncrzdo> (дата звернення: 17.03.2017).
5. Звернення християнських церков України щодо засудження агресивної ідеології «руського міра». *Інститут релігійної свободи*. 11.01.2024. URL: <https://irs.in.ua/p/176> (дата звернення: 11.01.2024).
6. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 22–34.
7. Миро. *Словник української мови online*. URL: <https://surl.li/vmoslm> (дата звернення: 20.02.2026).
8. Москаль. *Словник української мови online*. URL: <https://surl.li/xfbfxw> (дата звернення: 20.02.2026).
9. Пономаренко В. Семантична еволюція кодифікованих іншомовних запозичень в українській мові ХХІ ст. *Мовознавство*. 2025. № 2. С. 3–18.
10. Пресконференція Володимира Зеленського й Петра Павела за підсумками зустрічі в Празі. 04.05.2025. URL: <https://surl.li/dscwbo> (дата звернення: 28.01.2026).
11. Скопненко О. І. Полісемія одиниці *руський* у текстах Агатангела Кримського крізь призму сучасного лексичного наповнення. *До 150-річчя від дня народження академіка А. Ю. Кримського : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 19 – 20 жовтня 2021 р.)*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 48–57.
12. Слово Митрополита Епіфанія в день відзначення сьомої річниці інтронізації. *Православна церква України*. 03.02.2026. URL: <https://surl.li/sefisp> (дата звернення: 03.02.2026).
13. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
14. У Вільносі релігієзнавці та церковні діячі обговорили роль РПЦ МП та руського миру у виправданні війни Росії проти України. *Релігійно-інформаційна служба України*. 27.02.2026. URL: <https://surl.li/retaky> (дата звернення: 27.02.2026).
15. Україна розраховує отримати у цьому році загалом 3 мільйони артилерійських снарядів від американських та європейських партнерів. 04.05.2025. *Укрінформ*. URL: <https://surl.li/aotdgs> (дата звернення: 28.01.2026).
16. Християнські Церкви України засудили ідеологію «руський мир». *Українська греко-католицька церква*. 11.01.2024. URL: <https://surl.li/baezpd> (дата звернення: 11.01.2024).
17. Οικουμενικός Πατριάρχης: Πηγή των προβλημάτων είναι η εργαλειοποίηση της θρησκείας από πρόσωπα που συχνά δεν έχουν πραγματική πίστη. 09.12.2022. URL: <https://surl.li/hjqelq> (дата звернення: 09.12.2022).

REFERENCES

1. Andrukhovych Yu. (2021) Skilky mozhna operuvaty terminom «postradianskyi»? [How Long Can We Use the Term “Post-Soviet”?]. 27.11.2021. URL: <https://surl.li/bvxngy> (date of access: 28.12.2021). [in Ukrainian].
2. Demianchuk Yu. I. (2025) Lihvistyka viiny: vynykennia, kontseptualizatsiia ta vektory podalshoho rozvytku [Linguistics of War: Emergence, Conceptualization and Vectors of Further Development]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Vol. 36 (75). No. 3. Part 1. 220–236. [in Ukrainian].
3. Zabuzhko O. (2015) Kraina bez svoiei istorii ne stane rehionalnym liderom [A Country Without Its Own History Will Not Become a Regional Leader]. Ukrainska pravda. Zhyttia. URL: <https://surl.li/ytseas> (date of access: 17.03.2017). [in Ukrainian].
4. Zabuzhko O. (2016) Pisliaslovo do kyivskoho vyzytu Aleksiiievych [Afterword to Alexievich’s Visit to Kyiv]. DW [Deutsche Welle]. 17.04.2016. URL: <https://surl.li/ncrzdo> (date of access: 17.03.2017). [in Ukrainian].
18. 5. Zvernennia khrystyianskykh tserkov Ukrainy shchodo zasudzhennia ahresyvnoi ideolohii «russkoho mira» (2024) [Appeal of the Christian Churches of Ukraine Regarding the Condemnation of the Aggressive Ideology of the “Russian World”]. Instytut relihiinoi svobody. 11.01.2024. URL: <https://irs.in.ua/p/176> (date of access: 11.01.2024). [in Ukrainian].
5. Melnychuk O. S. (1981) Rozvytok movy yak realnoi systemy [The Development of Language as a Real System]. Movoznavstvo. No. 2. 22–34. [in Ukrainian].
6. Myro. Slovnyk ukrainskoi movy online [Dictionary of the Ukrainian Language Online]. URL: <https://surl.li/vmoslm> (date of access: 20.02.2026). [in Ukrainian].
7. Moskal. Slovnyk ukrainskoi movy online [Dictionary of the Ukrainian Language Online]. URL: <https://surl.li/xfbfwx> (date of access: 20.02.2026). [in Ukrainian].
8. Ponomarenko V. (2025) Semantychna evoliutsiia kodyfikovanykh inshomovnykh zapozychen v ukrainskii movi XXI st. [Semantic Evolution of Codified Loanwords in the Ukrainian Language of the 21st Century]. Movoznavstvo. No. 2. 3–18. [in Ukrainian].
9. Preskonferentsiia Volodymyra Zelenskoho y Petra Pavela za pidsumkamy zustrichi v Prazi (2025) [Press Conference of Volodymyr Zelenskyy and Petr Pavel Following the Meeting in Prague]. 04.05.2025. URL: <https://surl.li/dscwbo> (date of access: 28.01.2026). [in Ukrainian].
10. Skopnenko O. I. (2021) Polisemiia odyntsi ruskyi u tekstakh Ahatanhela Krymskoho kriz pryzmu suchasnoho leksychnoho napovnennia [Polysemy of the Unit ruskyi in the Texts of Ahatanhel Krymskyi through the Prism of Modern Lexical Content]. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia akademika A. Yu. Krymskoho: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 19–20 zhovtnia 2021 r.). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. 48–57. [in Ukrainian].
11. Slovo Mytropolyta Epifaniia v den vidznachennia somoi richnytsi intronizatsii (2026) [Address of Metropolitan Epiphanius on the Seventh Anniversary of His Enthronement]. Pravoslavna tserkva Ukrainy [Orthodox Church of Ukraine]. 03.02.2026. URL: <https://surl.li/sefisp> (date of access: 03.02.2026). [in Ukrainian].
12. Taranenko O. O. (2015) Aktualizovani modeli v systemi slovtvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – pochatok XXI st.) [Updated Models in the Word-Formation System of the Modern Ukrainian Language (Late 20th – Early 21st Century)]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 248 p. [in Ukrainian].
13. U Vilniusi relihiieznavtsi ta tserkovni diiaci obhovoryly rol RPTs MP ta russkoho mira u vypravdanni viiny Rosii proty Ukrainy (2026) [in Vilnius, Religious Scholars and Church Figures Discussed the Role of the Russian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) and the “Russian World” in Justifying Russia’s War against Ukraine]. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. 27.02.2026. URL: <https://surl.li/retaky> (date of access: 27.02.2026). [in Ukrainian].
14. Ukraina rozrakhovuie otrymaty u tsomu rotsi zahalom 3 miliony artyleriiskykh snariadiv vid amerykanskykh ta yevropeiskykh partneriv (2025) [Ukraine Expects to Receive a Total of 3 Million Artillery Shells This Year from American and European Partners]. Ukrinform. 04.05.2025. URL: <https://surl.li/aotdgs> (date of access: 28.01.2026). [in Ukrainian].
15. Khrystyianski Tserkvy Ukrainy zasudyly ideolohiiu «russkii mir» [Christian Churches of Ukraine Condemned the Ideology of the “Russian World”]. (2024) Ukrainska hreko-katolytska tserkva [Ukrainian Greek Catholic Church]. 11.01.2024. URL: <https://surl.li/baezpd> (date of access: 11.01.2024). [in Ukrainian].
16. Oikoumenikos Patriarches: Pigi ton provlimaton einai i ergaleiopoisi tis thriskias apo prosopa pou sychna den echoun pragmatiki pisti (2022) [Ecumenical Patriarch: The Source of the Problems Is the Instrumentalization of Religion by Persons Who Often Do Not Have Genuine Faith]. 09.12.2022. URL: <https://surl.li/hjqelq> (date of access: 09.12.2022). [in Greek].

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.04.2026

Стаття поширюється на умовах
 ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

